

GEORGI VLADİMİROV, *OBETSİ S FORMA NA VIPROSİTELEN ZNAK OT SREDNOVEKOVNA BILGARIYA (XIII-XIV V.). ZA MATERIALNİTE SLEDİ OT KUMANİTE İ ZLATNATA ORDA V KULTURATA NA VTOROTO BILGARSKO TSARSTVO (ORTAÇAĞ BULGARİSTAN'INDA SORU İŞARETİ ŞEKLİNDE KÜPELER (XIII-XIV. YÜZYIL). İKİNCİ BULGAR DEVLETİ KÜLTÜRÜNDE KUMAN VE ALTIN ORDA'NIN MADDİ İZLERİNE DAİR), SOFYA: UNİKART, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3.*

Ayşe KAYAPINAR*

Dr. Georgi Vladimirov, Bulgaristan'da Tuna Bulgar Devleti, Volga Bulgar Devleti ve Altın Orda Tarihi üzerine araştırmaları ile tanınan ve Bulgar Bilim Adamları Birliğinin üyesi olan önemli bir tarihçidir. Bulgarca kaleme alınan “VII-XI. Yüzyıllarda Tuna Bulgaristan'ı ve Volga Bulgariya'sı (Dunavska Bilgariya i Voljka Bilgariya prez VII-XI vek)”, “Volga Bulgariya'sı ve Kazan Hanlığı: Halkların Rivayetleri ve Efsaneleri (Voljka Bilgariya i Kazanskoto Hanstvo: Predaniya i legendi na narodite)”, “Ortaçağ ve Yeni Zaman Coğrafya Haritalarında Volga Bulgariya'sı ve Kazan Hanlığı (Voljka Bilgariya i Kazanskoto Hanstvo v geografskite karti na Srednovekovieto i Novoto vreme)”, “Volga Üzerinde Diğer Bulgaristan-Yok Olan bir Medeniyet (Drugata Bilgariya na Volga-izgubenata tsivilizatsiya)”, Volga Bulgariya'sı ve Kazan Hanlığı: İnşaat Sanatı ve Mimarlık (Voljka Bilgariya i Kazanskoto Hanstvo: Stroitelno izkustvo i arhitektura)”, “Volga Bulgarlarının Tarihi ve Kültürüne Dair Araştırmalar (Etudi po istoriya i kultura na voljkite bilgari)”, “Ortaçağda Volga Civarında Büyük Bulgariya (Velikata Bilgariya na Volga prez srednite vekove)” başlıklı eserler, Bulgaristan'da Sofya'da basılmış ve yazarın Tuna Bulgaristan'ı, Volga Bulgariya ile Kazan Hanlığına dair bilimsel araştırmalarının sonuçlarını yansıtan çalışmalarıdır.

* Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, akayapinar66@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4858-2148.

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Viprositelen Znak Ot Srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

Yukarıda adlarını verdiğimiz eserlerin konuları dışında Georgi Vladimirov'un akademik ilgi alanları arasına Bulgaristan'da Kuman ve Altın Orda Hanlığının maddi kültürün kalıntılarından olan soru işareti şeklinde kúpeler de girmektedir. Burada tanıtımını yapacağımız çalışma bu kúpeleri incelemektedir. Yazar, 2019 yılında Bulgarca olarak 86 sayfadan oluşan “, *Obetsi s forma na viprositelen znak ot srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV v.). Za materialnite sledi ot kumanite i Zlatnata orda v kulturata na Vtoroto bulgarsko tsarstvo* (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair)” adlı kitabı kaleme almıştır. Bu kitap, Ortaçağ Bulgaristan'ında Kuman ve Altın Orda'nın maddi kültürünün bir tezahürü olarak soru işareti şeklindeki kúpeleri incelemektedir. Aslında soru işareti şeklindeki kúpelere dair yazar 2014 yılında Rusça olarak “Tuna Bulgaristan'ında (XIII-XIV. yy.) Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler: Menşe ve Yayılma Alanı (Sergi v vide znaka voprosa iz Dunayskoy Bolgarii (XIII-XIV. vv.))” başlıklı bir makale yazmıştır. Bu makale, The Volga River Region Archaeology (Povolzhskaya Arkheologiya-Academy Journal) adlı dergide yayımlanmıştır. Daha sonra yazar, soru işareti şeklindeki kúpeler üzerinde yaptığı araştırmaları derinleştirerek 2018 yılında Kazan'da Rusça olarak “Ortaçağ Bulgaristan'ından Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (XIII-XIV. yy)” başlıklı 138 sayfalık bir kitap yayımlamıştır. Akabinde Vladimirov, bu kitaba ilaveler yapmış ve 2019 tarihinde Sofya'da Bulgarca olarak tanıtımını yaptığımız *Obetsi s forma na viprositelen znak ot srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV v.). Za materialnite sledi ot kumanite i Zlatnata orda v kulturata na Vtoroto bulgarsko tsarstvo* (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair)” adlı çalışmayı yayımlamıştır. Vladimirov'un bu son çalışması herhangi bir kitap tanıtımına konu olmamıştır. Genel Türk tarihini ilgilendirmesi sebebiyle bu kitabın Türkçe olarak tanıtılması yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu kitap, Bizans kaynaklarına ve Bulgarca, Rusça, Sırpça, Macarca ve İngilizce olmak üzere pek çok dilde kaleme alınan tetkik eserlerden ve arkeolojik/müze malzemesinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Kitap, zengin bibliyografyası ve görsel malzemesi ile dikkat çekmektedir.

Georgi Vladimirov'un bu kitabı, Önsöz, İşbu Yayına Dair başlığı taşıyan bir girişgah, 6 bölüm, Sonuç Yerine başlığı ile bir kısım, katalog, bibliyografya ve Rusça, İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere birer

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovkovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

sayfalık özetten ibarettir. Yazar, çalışmasını eşine ithaf etmiştir. Kitabın Önsözü, Kazan Devlet Kültür Enstitüsü'nden Prof. Dr. K. A. Rudenko tarafından kaleme alınmıştır. Önsözde Ortaçağ Avrupa Tarihinde henüz tam anlamıyla incelenmemiş konular mevcut olduğu belirtilmiştir ki bu konuların anlaşılması ve yorumlanması sadece dağınık bir şekilde bulunan küçük bilgilerin ve özellikle arkeolojik kazıların değerlendirilmesi ile mümkündür. Yine Önsöz'de Georgi Vladimirov'un Doğu Avrupa ve özellikle Macaristan, Romanya, Moldova, Sırbistan ve Makedonya gibi ülkelerde bulunan arkeolojik kazılarda elde edilen bulguları gayretle analiz etmiş ve soru işareti şeklindeki kúpeleri inceleyen ilk çalışmayı ortaya koymuştur. Özellikle Bulgaristan'da bulunan soru işareti şeklindeki küpe buluntuları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bulgaristan müzelerinde bulunan yetmişin üzerinde küpe yazar Georgi Vladimirov tarafından toplanmış ve tasnif edilmiştir. Tespit edilen kúpeler ağırlıklı olarak gümüş veya altınsuyuna batırılmış gümüştan yapılmış olup Bulgaristan coğrafyasında eşit bir şekilde dağılım göstermemektedir. Bazı bölgelerde daha fazla bazı bölgelerde de daha az görülmektedir. Yoğun görülen yerlerden birisi ise ortaçağ Dobruca Despotluğunun merkezi olan Kaliakra'dır.

İşbu Yayına dair adlı kısımda yazar, bu kitabı yazma fikrinin nasıl ortaya çıktığını anlatmakta ve araştırmasında kendisine destek veren başta Bulgaristan olmak üzere pek çok ülkeden akademisyene ve müze çalışanlarına teşekkür etmektedir. Ayrıca yazar, çalışmada Makedonya, Sırbistan, Beyaz Rusya, Litvanya ve Lübnan gibi ülkelerin müzelerinden derlediği yeni bilgilere de yer verdiğini vurgulamaktadır.

Kitabın birinci bölümü, 11-12. sayfaları kapsamaktadır ve Bilimsel Literatürde Soru İşareti Şeklindeki Kúpelerin Konusu (Temata za obetsite s forma na vıprositelen znak v nauçnata literatura) başlığını taşımaktadır. Burada Vladimirov, öncelikle bilimsel literatürde soru işareti şeklindeki kúpelerin ortaçağ kültürel mirasın kalıntıları arasında çok az incelendiğini belirtmektedir. Bu tarzda süs öbjelerini tek başına konu alan çalışmanın mevcut olmadığını vurgulamaktadır. Genellikle kúpelerden nekropollerle alakalı çalışmalarda ya da mezar envanterinin unsurları olarak ortaçağ takılarına yönelik kataloglarda söz edilmektedir. Ancak bu tür çalışmalarda söz konusu takılara yönelik herhangi bir yorumlama ya da hangi halk tarafından kullanıldığına dair bir inceleme yapılmaksızın kúpelere yer verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında yazar, ayrıca takı ve takı sanatı ile

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovokovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

ilgili yapılan Rusya, Makedonya, Sırbistan ve Bulgaristan'daki araştırma eserlere değinmekte ve konuya katkılarını değerlendirmektedir. Son olarak Vladimirov, söz konusu çalışmanın Bulgaristan topraklarında bulunabilen mümkün olduğunca çok sayıdaki takıyı incelemeyi, bu takıların bulunduğu alanının sınırlarını çizmeyi, 13-14. yüzyıllarda Tuna Bulgaristan'ının kültürüne bunların nasıl intikal ettiğini belirlemeyi, Balkan ve Avrasya konteksinde benzerlerini tespit etmeyi ve bir tür ortaçağ modasının tezahürü olan bu takıların nereden alındığını ortaya koymayı amaçladığını ifade etmektedir.

Kitabın ikinci bölümü, 12-17. sayfalar arasında yer almakta ve Soru İşareti Şeklindeki Kúpelerin Menşei ve Dağılımı (Proizhod i razprostranenie na obetsite s forma na vıprositelen znak) başlığını taşımaktadır. Soru işareti şeklindeki kúpelere dair bilinen hipotezlerden birisine göre bu kúpelerin prototipini Türk halklarına özgü olan ve onlar arasında yaygın görülen "Saltovo tipi" oluşturmaktadır. Bozkır ortamında kúpeler sadece asker olan erkek tarafından değil, aynı zamanda hayatının çeşitli evrelerinde kadınlar tarafından da takılan bir objedir. Soru işareti şeklindeki kúpelerin modasının kökenine dair olayların tarafsız ve bütüncül analizi, Kimek-Kıpçak mirasının varisleri olan bozkır halklarının gelenek ve göreneklerine kadar inmektedir. Batı Kazakistan'da 12-14. yüzyıla ait 103 kurganda yapılan arkeolojik incelemeler esnasında 34 küpe bulunmuştur ki bunlardan bir kısmını soru işareti şeklindeki kúpeler oluşturmaktadır. Ağırlıklı olarak kurganlardan çıkan bu tür kúpeler kadınlara aittir. Erkek kurganlardan çıkan kúpeler teklidir ve kafatasının solunda bulunmaktadır. Orta Kazakistan'da Tasmola'da bir Kıpçak erkeğe ait mezar incelenmiştir. Burada metfunun kafatasının solunda soru işareti şeklinde bir gümüş küpe ile ağzında ve bir de sol elinde iki gümüş para bulunmuştur. Araştırmacılar bu tür kúpelerin Kıpçaklara, daha doğrusu Kıpçakların batı koluna ait bir etnik simge olduğunu belirtmektedirler. 2011 yılında Güney Kazakistan'da bulunan Sayram hazinesinde soru işareti şeklinde iki çok zarif altın küpe bulunmuştur. Tanrı Dağları civarındaki 13-14. yüzyıla ait kurganlarda benzer küpe örnekleri bulunmuştur. Kadın ve çocuk mezarlarında kúpeler çift, erkek mezarlarında ise kafatasının sol tarafında yer alacak şekilde tekli olarak bulunmuşlardır. Kırgız araştırmacılar bu kúpelerin bir takım değişikliklerle beraber daha önceki dönemlerin kuyumculuk geleneğinin bir devamı olduğuna işaret etmektedirler. Bronzdan yapılmış soru işareti şeklindeki kúpeler 12. ve 13. yüzyıla ait Moğol mezarlarında bulunmuştur. Buradan hareketle bu tür kalıntıların eski Moğol kuyumcu objelerinin

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositeilen Znak Ot Srednovkovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddî İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

devamı olduğu ve batıya taşındığı yönündeki teorinin ilham kaynağı yaratılmaktadır. İkinci Bölümün başlığından da anlaşılacağı gibi burada ayrıca kúpelerin bulunduğu bölgelerden söz ediliyor. Altay, Sibirya, Volga, Ural, Harezmi gibi bölgelerde soru işareti şeklindeki kúpelere rastlanılmaktadır. 13. yüzyılın ortalarında kurulmuş olan Altın Orda Hanlığının kültüründe bir tür “amblem” olarak düşünülmektedir. Kúpe modasının gelişmesi ve yaygınlaşması Altın Orda kültüründe ortam bulmaktadır. Altın Orda döneminden kalma 467 göçebe mezarında 224 kúpe bulunmuştur. Bu kúpelerden 108'i soru işareti şeklinde olan kúpelerdir. Gümüş, bronz, altın ve bakırdan yapılmış kúpelere rastlanılmaktadır. Mezarlarda bulunan kúpeler daha çok yaşlı kadınlara aittir. Volga Bulgariya'sının topraklarında da bu tür soru işareti şeklinde kúpelere rastlanılmaktadır. İlk en eski örneği 13. yüzyılın ikinci yarısına aittir.

Kitabın üçüncü bölümü, 18-23. sayfalar arasında yer almakta olup Doğu ve Orta Avrupa'da Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (Obetsite s forma na vıprositeilen znak v İztoçna i Tsentralna Evropa) bağlığını taşımaktadır. Soru işareti şeklindeki kúpelerin modası göçler sayesinde Avrasya bölgesinin değişik yerlerine taşınmıştır. Bu kúpelere yanlışlıkla “Kiev” kúpesi denilmektedir. Rusya'ya bu tür kúpelerin gelişi doğudan olmuştur. Rus şehirlerindeki halkın Kumanlarla ekonomik temaslar bu tür kúpelerin Rus topraklarda görünmesine yol açmıştır. Ancak burada kúpelere kehribar türü taşların ilavesi, kúpelerde bir takım yeniliklere neden olmuştur. Soru işareti şeklindeki kúpeler, Kuzey Osetya, Kuzey Kafkasya, Don nehri civarında, Kırım Adasında, Belarus topraklarında, Litvanya'da, Doğu Macaristan'da bulunmaktadır. Bunun dışında Beyrut'ta altın kúpe bulunmuştur ki bu da Kuman asıllı olan Mısır Memluklarıyla alakalı bir durum olabilir. Soru işareti şeklindeki kúpelerin modası farklı tarihsel dönemlerde Altın Orda Hanlığı çevresindeki göçebelerin bulunduğu bölgelerde tespit edilmiştir. Bu kúpeler göçebe halkların kültürünün bir unsuru olarak görülmektedir. Nitekim soru işareti şeklindeki kúpelerin bulunduğu yerler göçebelerin göç yolları üzerinde olan bölgelerdir. Modanın kendisi Türk menşeli olup XIII. ve XIV. yüzyılın ortalarına doğru gelişme göstermiştir.

Kitabın dördüncü bölümü, 24-29. Sayfalar arasında yer almakta olup Balkanlarda Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (Vıprosovidnite obetsi na Balkanite) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde XIII-XIV. yüzyıl soru

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovkovna Bılgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kúltüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

işareti şeklindeki kúpelerin modasının Güneydoğu Avrupa'da da yayılmaya başladığı belirtilmiştir. Burada ilk görüldüğü yer Kuzey Karadeniz stepleridir. Örneğin Bucak'ta bir erkek mezarında 14. yüzyılın 20-40'lı yıllarına ait bir erkek küpe bulunmuştur. Yine Don nehrinin sol kıyısında, Moldova'da, Romanya'nın değişik bölgelerinde de bu tür kúpeler bulunmuştur. Romen araştırmacılar soru işareti şeklindeki kúpeleri daha çok tartışmalı olan "Bizans geleneği" hipotezi ile açıklamaktadır. 13. ve 14. yüzyıla ait kúpeler Sırbistan'ın değişik bölgeleri ve özellikle Timok bölgesi soru işareti şeklindeki kúpelerin görüldüğü yerlerdir. Sırbistan'daki kúpeler ağırlıklı olarak gümüşten yapılmıştır. Bugünkü Kosova Cumhuriyeti, Makedonya Cumhuriyeti topraklarında da yine soru işareti şeklindeki kúpeler görülmektedir.

Kitabın beşinci bölümü, 30-34. sayfalar arasında yer almakta ve Bulgaristan topraklarında Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (Vıposovıdnite obetsi po bılgarskite zemi) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Bulgaristan'ın değişik bölgelerinde bulunan ortaçağ nekropollerinden çıkarılan kúpeler ele alınmaktadır. Bu kúpeler, Tımova, Şumen, Blagoevgrad (Cuma-i Bala), Kaliakra, Silistre, Kırçali bölgelerinden çıkartılmış olup Bulgaristan müzelerinde muhafaza edilmektedir. Ancak soru işareti şeklindeki kúpelerin büyük ölçüde Kuzey Bulgaristan'da, hatta Kuzeydoğu Bulgaristan'da bulunduğunu belirtmek gerekir. Kúpelerin büyük bir kısmı Dobruca Depsotluğunun başkenti olan Kaliakra'da bulunmuştur. Bulgaristan'ın batı ve güney kısımlarından ise Pernik ve Sofya'da bulunan kalıntılar dikkat çekmektedir. Bulgaristan'da bulunan kúpeler daha çok gümüş, altın kaplamalı gümüş ve bronz olarak üretilmiştir. Tamamen altından üretilmiş küpe örnekleri nadirdir. Bulgaristan'daki soru işareti şeklindeki kúpeler daha çok çocuk ve kadın mezarlarından çıkartılmıştır. Bulgaristan'da bulunan soru işareti şeklindeki kúpeler muhtemelen burada üretilmemiştir. Çünkü Bulgaristan'da bunların üretimine yönelik olabilecek atölyeler tespit edilememiştir.

Kitabın altıncı bölümü, sayfa 35 ila 38. sayfalar arasında bulunmakta ve Bulgaristan Topraklarında Modanın Hermonötiği (Hermenevtika na modata po naşite zemi) başlığını taşımaktadır. Bulgaristan topraklarında soru işareti şeklindeki kúpelerin varlığı ve onların takılmasına dair ilk tespitler, 12. yüzyılın ortasına kadar inmektedir. Aslında soru işareti şeklindeki kúpeler, Bulgaristan'a muhtemelen doğudan Kuman veya buna

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovokovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

benzer göçebe kavimler tarafından getirilmiştir. Bundan dolayı bu küpelere Kumanların ağırlıklı olarak yerleşme gösterdiği Dobruca, Vidin ve Pernik gibi yerlerde rastlanmaktadır. Soru işareti şeklindeki küpelere kullanımının 14. yüzyılda yaygınlaşması ise Altın Orda Hanlığından Tatarların Kuzey Bulgaristan'da ve özellikle Dobruca'da yerleşmesinden ileri gelmektedir. Yazar, Bulgaristan'da arkeolojik kazılarda soru işareti şeklinde küpelere bulunmasının kesinlikle doğudan gelen bir akım olduğunu ve muhtemelen Altın Orda içerisinde ve etrafında yer alan bozkır kavimlerinin kültürünün bir etkileşimi olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kitabın 38 ila 47. sayfaları arasında yer alan Sonuç Yerine: Ortaçağ Bulgaristan'ın Kültüründe Kumanlar ve Tatarlardan Kalan Maddi İzler (Vmesto Zakluçenie: Za Materialnite Sledi ot Kumani i Tatari v Kulturata na srednovokovna Bilgariya) başlıklı kısım araştırmanın neticelerini ortaya koymaktadır. Ortaçağ Bulgaristan'ı kültüründe sadece soru işareti şeklindeki küpelere değil, Kuman ve Altın Ordalıların başka maddi kültür izlerine de rastlanmaktadır. Tuna Bulgaristan'ın başkenti Pliska/Ağababa civarındaki Kuman varlığı sadece soru işareti şeklindeki küpelere değil, 20. yüzyılın 20'li yıllarında Tsarev brod (Şumnu'ya bağlı Yenice Köy) köyünde iki "taş nine" heykellerinin bulunmasıyla da tescil edilmiştir. 1967 yılında Preslav (Eski İstanbulluk şehri) Kasabasında Kumanların varlığına şahitlik eden ve 12-13. yüzyıllara ait iki yazıt bulunmuştur. Madara ve Pliska (Aboba şehri) civarında başka kalıntılar da bulunmuştur ki bunlar bölgenin 12-13. yüzyıllarda Kumanlar tarafından iskân edildiğini göstermektedir. Filibe, Eski Zağra, Yeni Zağra civarında da Kuman izlerine rastlanmaktadır. Pravadi civarında Altın Orda döneminden kalan gümüş sikkeler dikkat çekmektedir. Kaliakra, Tırnova'daki Tsarevets Kalesinde, Şumnu kalesinde, Varna, Silistre, Haskovo (Hasköy) civarında Altın Orda paraları bulunmuştur. Hayvan şekilli asma kilitler, Orta Volga ve Kuzey Karadeniz bölgesinde bir başka kültürel kalıntıdır. Bulgaristan'da bu tür kalıntılar Pliska (Aboba), Preslav (Eski İstanbulluk) ve Drıstır (Silistre) bölgelerinde bulunmaktadır. Kaliakra'da bulunan at şeklindeki asma kilit oldukça dikkat çekicidir. Altın Orda atölyelerinde çıkan bir başka kalıntı da 14. yüzyıla ait bronz aynalardır. Bunlar Varna ve Kaliakra civarında bulunmuştur. Altın Orda kültürüne ait gümüş tabak, ok uçları, miğfer, topuz vs. gibi bugün farklı Bulgaristan müzelerinde bulunan objeler de dikkat çekici özelliktedir. Yazar, Bulgaristan'da aslında Kuman ve Tatar izleri olan kalıntıların yanlış bir şekilde Bizans etkisi

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde K peler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

olarak bazı araştırmacılar tarafından gösterildiğine dikkat çekmektedir. Ona göre 13. yüzyılda Ortaçağ Bulgaristan kültürü “kumanlaşmış” hatta “tatarlaşmıştır”. Bizans kültürünün etkisi ise bu dönemde oldukça zayıflamıştır.

Son olarak da kitabın 49. ila 74. sayfaları arasında küpelerin görsellerinden oluşan bir kataloga yer verilmektedir. Bu katalog Bulgaristan müzelerinde ortaçağ dönemine ait koleksiyonlarda bulunan soru işareti şeklindeki küpelerin listesini ve fotoğraflarını içermektedir. Elbette bu katalog eksiksiz olma iddiasında değildir. M ze koleksiyonlarında yer almayan yeni keşfedilmiş küpeler de bulmak mümkündür. Hatta küpe olarak tasnif edilmemiş bulguların var olabileceğini belirtmek gerekir. Katologta küpelerin her biri nerede bulunduğu, hangi ölülerde olduğu ve hangi tarihlerde imal edildiği ile ilgili bilgilerin yanı sıra nerede muhafaza edildiği, benzerlerinin nerede bulunduğu şeklinde de detaylar mevcuttur.

Balkan coğrafyasında Kuman ve Tatar izlerinden biri olan küpelerin varlığını tespit etmeye ve analiz etmeye yönelik bu kitap, Bulgaristan dışında da Kuman ve Tatar gibi Türk halklarının maddi kültür mirası ile ilgili çalışmalara ışık tutabilecek önemli bir el kitabı niteliği taşımaktadır. Çalışma tarihçileri, sanat tarihçileri ve ortaçağ arkeolojisini inceleyen araştırmacıları ilgilendirmektedir. Özellikle arkeolojik kazıların önemli buluntularından olan ve henüz tam olarak incelenmemiş objelerin analizi ve yorumlanmasına yönelik bu  alışma Türk halklarından olan Kuman ve Tatarların maddi kültür mirasını ortaya koymaktadır. Arkeolojik bulgular çerçevesinde Türkiye’de bu iki Türk grubuna yönelik herhangi bir çalışmaya rastlamak zordur. Bu bakımdan kitabın boyutları küçük olmasına rağmen muhteviyatı zengindir. Özellikle eserde zengin görsel malzemeye yer verilmesi, ortaçağ Türk kültürünü ve genel Türk tarihi konularına dair tetkiklerde bulunan araştırmacıların çalışmalarına ışık tutacaktır.